

Aldona Snitkuvienė<http://orcid.org/0000-0003-3809-2556>

Nacionalinis Mikalojaus Konstantino Čiurlionio dailės muziejus/

M.K. Čiurlionis National Art Museum, Kaunas

a_snitkuviene@yahoo.com

DOI: 10.35765/pk.2022.3702.03

Starożytny Egipt w życiu i twórczości M.K. Čiurlionisa

STRESZCZENIE

Twórczość najslawniejszego litewskiego malarza i kompozytora M.K. Čiurlionisa (1875–1911) zadziwia oryginalnością i sugestywnością artystycznych form. Przez całe życie interesował się on kulturą starożytnego Egiptu, ale niewiele wiadomo o tym, jaki miało to wpływ na jego twórczość i jak głębokie było to zainteresowanie. Poszukiwano zatem źródeł, z których mógł korzystać, gdy malował obrazy inspirowane starożytnym Egiptem.

SŁOWA KLUCZE: M.K. Čiurlionis, starożytny Egipt, Giza, piramida, obelisk, sfinks, pylony, słońce, J. Słowacki

ABSTRACT

Ancient Egypt in the Life and Works of M.K. Čiurlionis

The work of the most famous Lithuanian painter and composer M.K. Čiurlionis (1875–1911) amazes with its originality and suggestiveness of artistic forms. Throughout his life, he was interested in the culture of ancient Egypt, but little is known about what influence this had on M.K. Čiurlionis' work and how deep this interest was. Hence, sources were sought from which Čiurlionis might have drawn when he painted paintings inspired by ancient Egypt.

KEYWORDS: M.K. Čiurlionis, ancient Egypt, Giza, pyramid, obelisk, obelisk, sphinx, pylons, Sun, J. Słowacki

Starożytny Egipt jako tajemniczy, fantastyczny kraj przyciągał nie tylko licznych podróżników, ale także artystów. Znajduje to odzwierciedlenie w twórczości wielu europejskich malarzy. Należał do nich najslawniejszy litewski artysta i kompozytor Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (1875–1911). Jego twórczość jest skomplikowanym, wieloaspektowym,

Sugerowane cytowanie: Snitkuvienė, A. (2022). Starożytny Egipt w życiu i twórczości M.K. Čiurlionisa. © *Perspektywy Kultury*, 2(37), ss. 9–29. DOI: 10.35765/pk.2022.3702.03.

Nadesłano: 20.05.2021

Zaakceptowano: 15.05.2022

szczególnym zjawiskiem nie tylko w sztuce litewskiej, ale także w sztuce Europy Wschodniej początku XX w. Zadziwia oryginalnością i sugestywnością artystycznych form. Przez całe życie Čiurlionis interesował się kulturą starożytnego Egiptu. Dużo napisano o związkach malarza ze Wschodem i o ich znaczeniu dla jego kreatywności, ale niewiele wiadomo o tym, jaki wpływ na twórczość M.K. Čiurlionisa miało jego zainteresowanie cywilizacją starożytnego Egiptu i jak głębokie było to zainteresowanie. Poszukiwano zatem źródeł, z których mógł korzystać Čiurlionis, gdy malował obrazy inspirowane starożytnym Egipcem.

Siostra M.K. Čiurlionisa, Valerija Čiurlionytė-Karužienė (1886–1982), twierdzi, że artysta zawsze marzył o podróżach i często tworzył fantastyczne plany, w które sam nie bardzo wierzył (Čiurlionis, 1960, s. 174). W listach do brata Povilasa (1884–1945) w latach 1902–1908 Čiurlionis pisał: „Czy nie zapomniałeś o Afryce, bo ja nie. Jeśli chcesz, we dwoje udamy się do «Ziemi egipskiej»” (Čiurlionis, 1960, s. 140); „A do Afryki prawdopodobnie to pojedziemy” (Čiurlionis, 1960, s. 148); „najpierw pojedziemy zwiedzać Amerykę Środkową, Meksyk (...), a deserem będzie Afryka, Egipt, piramidy, sfinksy, palmy, wielbłądy, daktyle, krokodyle” (Čiurlionis, 1960, s. 173); „Bez ciebie nie pojedę do Afryki” (Čiurlionis, 1960, s. 207) lub „I mniej wierzymy w Afrykę, chociaż czasami marzymy” (Čiurlionis, 1960, s. 151). Čiurlionis pisał też do swojej żony: „Polecę do bardzo odległych krańców, na kraj wiecznego piękna, słońca, baśni, fantazji, do zaczarowanej krawędzi, do najpiękniejszej krainy [czy krańca?] na ziemi” (Čiurlionis, 1960, s. 273). V. Čiurlionytė-Karužienė wspomina, że jej bracia nieustannie „jeździli do Afryki, to jest interesowali się i badali tropikalną florę, faunę, ludzi. Później pojawiło się marzenie, aby pojechać do ciepłych krajów” (Čiurlionis, 1960, s. 207). Inna siostra Čiurlionisa, muzykolog Jadvyga Čiurlionytė (1899–1992), zapamiętała słowa swego brata: „Musisz wiedzieć wszystko o Afryce, inaczej nie pojedę z tobą” (Čiurlionytė, 1970, s. 245). Zainteresowanie Čiurlionisa starożytnym Egipcem pomogło jego wyobraźni stworzyć pewien obraz tej tajemniczej krainy: „Miasto Teby miało się pojawić przy dźwiękach muzyki (...) kamienie, jakby żywe, układały się i rosły bez żadnej pomocy: słupy, kolumny, wieże, pałace” (Landsbergis, 1971, s. 138).

Podczas studiów Čiurlionis zapoznał się z historią sztuki, ponadto wytrwale rozwijał się samodzielnie.

Interesowała go i pociągała literatura piękna, a także różnorodne nauki: matematyka i numizmatyka, mineralogia i historia sztuki, paleontologia i mity starożytnych cywilizacji (...). Niektórzy pisarze (...) i naukowcy (...) wywarli na nim szczególne wrażenie i byli w stanie częściowo kształtować jego światopogląd. Ciekawe były spotkania studentów i młodych

artystów (...). Picie herbaty wywoływało dyskusje na różne tematy: wydarzenia polityczne, wiadomości literackie i filozoficzne... Kult *Stońca* w starożytnym Egipcie (Landsbergis, 1965, s. 15–16).

Horyzonty Čiurlionisa zostały poszerzone przez wyjazd do Sankt Petersburga, który przyniósł mu głębokie artystyczne wrażenia. 17 października 1908 r. malarz pisał z Petersburga do żony: „Iażę do Ermitażu i Muzeum Aleksandra III¹ – studiuję. Wiesz, jakie są tutaj cuda, a nawet przerażające! Czego tu po prostu nie ma! Są takie stare asyryjskie cegły z takimi strasznymi skrzydlatymi bogami (...). Są egipskie rzeźby, które strasznie kocham” (Čiurlionis, 1973, s. 49). Čiurlionis odwiedził „Jesienną wystawę” w Akademii Sztuk Pięknych w Sankt Petersburgu, gdzie prawdopodobnie obejrzał dekoracje malarskie o tematyce egipskiej autorstwa niemieckiego pejzażysty – Eduarda Biermanna (1803–1892). Oczywiście widział też sfinksy ustawione przed Akademią².

Siostra Valerija Čiurlionytė-Karužienė pisała, że Čiurlionis „przywoził swoim braciom i siostram do Druskienników wiele ilustrowanych książek historycznych o różnych krajach” (Čiurlionis, 1960, s. 174). Jakie to były książki? Jedną z nich, prawdopodobnie zakupioną przez samego Čiurlionisa, była najśłynniejsza wówczas w Rosji historia sztuki – *Historia iskusstv* (Sankt Petersburg 1897) autorstwa Piotra Gnedicha (1855–1925). Wszystkie trzy tomy zachowały się i są przechowywane w bibliotece domu rodziców – Muzeum M.K. Čiurlionisa w Druskiennikach³. Rozdział o starożytnym Egipcie w książce *Historia iskusstv* ilustrują akwarele – „Piramidy w Gizie” i „Wielki Sfinks Egiptu” – stworzone w 1896 r. w Egipcie przez niemieckiego malarza krajobrazu Johanna Friedricha Perlberga (1848–1921)⁴, rycina „Głowa Wielkiego Sfinksa i Piramidy”⁵ wykonana podczas wyprawy do Egiptu portugalskiego generała polskiego pochodzenia Józefa Karola Konrada Chełmickiego (1814–1890) oraz rycina „Piramidy”⁶ francuskiego pejzażysty, malarza, rytownika Alexandre’a de Bar (1821–1908).

1 Teraz Gosudarstvennyj Ermitaż i Gosudarstvennyj Russkij Muzej w Sankt Petersburgu.

2 Sfinksy sprowadzono z Egiptu do Sankt Petersburgu w 1832 r. i ustawiono na skarpie Newy w 1836 r.

3 ČDM, inv. nr DČ 6327–6329.

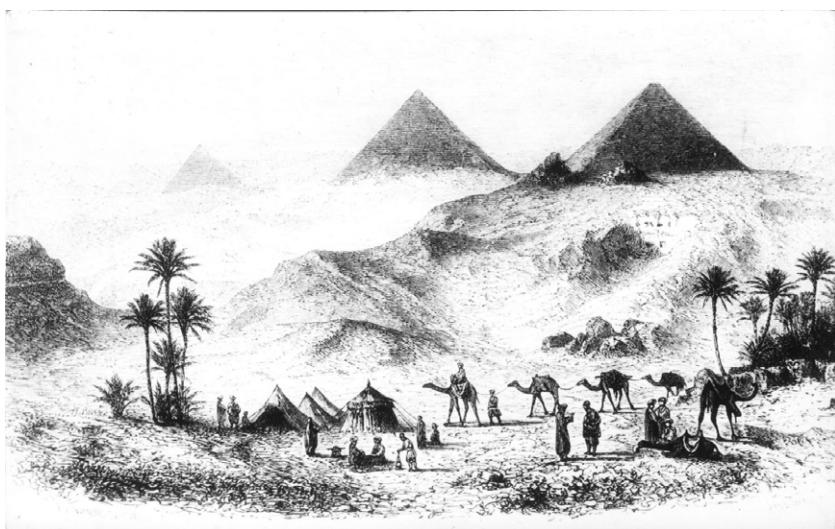
4 ČDM, inv. nr DČ 6327 (Gnedich, 1897, s. XVII, il. XV; s. XVIII, il. XVI).

5 ČDM, inv. nr DČ 6327 (Gnedich, 1897, s. 8, il. 5).

6 ČDM, inv. nr DČ 6327 (Gnedich, 1897, s. 6, il. 4).

Il. 1. Józef Karol Konrad Chelmicki, „Głowa Wielkiego Sfinksa i Piramidy” (Gnedich, 1897)

Il. 2. Alexandre de Bar, „Piramidy” (Gnedich, 1897)

Il. 3. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, „Piramida” (szkicowa kompozycja), 1903

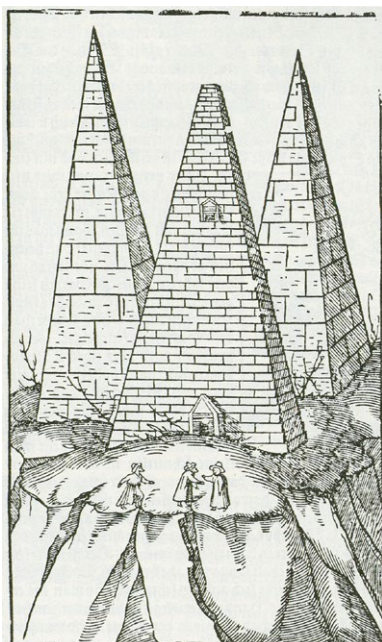
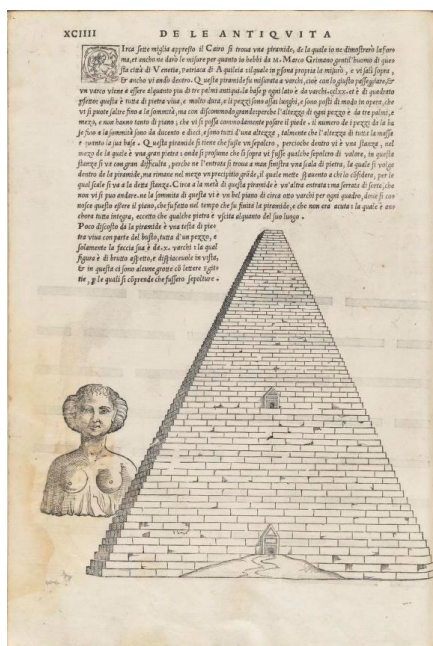
Oczywiście Čiurlionis znał prawidłowe proporcje piramid, mógł poznać piramidy z dzieł sztuki innych artystów, a także ze zdjęć wykonanych w Egipcie⁷. Uzyskane informacje wizualne o klasycznych piramidach znalazły odzwierciedlenie w jego obrazach. W 1903 r. stworzył kilka szkicowych kompozycji z piramidami. W „Sonacie piramid” („Sonata nr 7”, 1909) oprócz klasycznych piramid obserwujemy stożkowe piramidy, które przypominają obeliski. Ich proporcje zostały prawdopodobnie odwzorowane przez Čiurlionisa także na podstawie ilustracji książkowych. Takie mistyczne formy piramid tworzyli artyści, którzy nigdy nie widzieli ich na żywo i nie mieli okazji porównać ich z oryginałami, a rysowali prawdopodobnie pod wpływem rzymskich piramid⁸. Przedstawienia stożkowych piramid silnie oddziaływały na wyobraźnię i twórczość wielu późniejszych artystów, czasem nawet odwiedzających Egipt. Stały się tak rozpoznane, że nawet w XIX w. artyści nie porzucili takich proporcji.

7 Poczawszy od zdjęć wykonanych w Egipcie przez angielskiego fotografa Francisa Fritha (1822–1898).

8 W Rzymie zbudowano dwie piramidy w stylu egipskim. Jedną z nich jest 37-metrowa Piramida di Caio Cestio powstała pomiędzy 18 a 12 r. p.n.e. – przetrwała do dziś. Druga znajdowała się obok, nie wiadomo, kiedy i dla kogo została zbudowana, nazwano ją „Romulo” („Meta Romuli”). Piramida ta otrzymała swoją nazwę w średniowieczu, identyfikowano ją z grobem Romulusa, założyciela mitycznego miasta Rzymu (pomiędzy Mauzoleum Hadriana a Cirkiem Nerona).

Jakie ilustracje z takimi piramidami i w jakich książkach mógł zatem widzieć Čiurlionis?

Jedną z najwcześniejszych książek prezentujących piramidy jest słynne dzieło autorstwa włoskiego mnicha Francesco Colonna (Franciscus Columna, 1433/1434–1527) – jeden z najcenniejszych z inkunabułów na świecie, powieść mistyczna *Hyperrotomachia Poliphili, ubi humana omnia non nisi somnium esse docet. Atque obiter plurima scitu sane quam digna commemorat* (Venetiis, 1499). Pierwsze wydanie jest zdobione bogato ilustrowanymi wyrafinowanymi drzeworytami w stylu wczesnego renesansu. Jeden z drzeworytów nieznanego autora przedstawia fantastyczną „hybrydę” – stożkową piramidę, nad którą stoi obelisk.

Il. 4. Nieznany artysta, „Piramida i sfinks” (*Il terzo libro*, 1540, p. XCIII)

Il. 5. Nieznany artysta, „Piramidy w Gizie” (Münster, 1628, s. 1633)

Ilustratorzy piramid w większości nie byli w Egipcie, rysowali je na podstawie opowieści podróżników. Przykładem jest egzotyczny rysunek piramidy, który Europejczycy mogli zobaczyć w 1540 r. Został on opublikowany w trzeciej książce *I sette libri dell'architettura* (Venetia, 1540)⁹ włoskiego

9 *Il terzo libro di Sabastiano Serlio Bolognese: nel qual si figurano, e descriuono le antiquita di Roma e le altre che sono in Italia, e fuori d'Italia*, Venetia, 1540, il. s. 94.

architekta renesansu, teoretyka architektury i malarza Sebastiana Serlia (1475–1554). W ksylografii „Piramida Cheopsa i Sfinks” niezidentyfikowany artysta, któremu powierzono takie zadanie, prawdopodobnie nie mógł odejść od wpływu proporcji piramid rzymskich.

Te same proporcje piramidy z książki Serlia (z ksylografii „Piramida Cheopsa i Sfinks”) są powtórzone przez nieustalonego z nazwiska ilustratora w drzeworycie „Piramidy w Gizie”, który opublikowany został w *Cosmographii* (Basel, 1544) wydanej przez niemieckiego teologa i humanistę Sebastiana Münstera (1488–1552). *Cosmographia* była jedną z najpopularniejszych książek XVI w. W ciągu 100 lat miała 24 wydania, została zilustrowana drzeworytami autorstwa znanych artystów renesansu¹⁰.

Trudno jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie, dlaczego piramidy i obeliski stały się do siebie podobne. Prawdopodobnie europejscy artyści po prostu ich nie rozróżniali. Zapewne obraz piramid ukształtował nieznanemu ilustratorowi nie tyle na podstawie opowiadania autora, który podróżował po Egipcie zimą 1551–1552, ile opierając się na przedstawieniu piramid w Gizie przez poprzednich ilustratorów. Dlatego jego rycina „Piramida” opublikowana przez francuskiego pisarza, podróżnika, geografę, historyka i badacza André de Theveta (1516–1590) w *Cosmographie de Levant* (Lyon, 1554) też przybrała stożkowy kształt.

Ilustracja jeszcze jednego nieznanego artysty „Wielki Sfinks w Gizie”¹¹, opublikowana w *Voyages en Egypte des années 1589, 1590 i 1591* (London, 1591) przez Jana Somera (Johann Sommer, 1560–1640), imituje rzeźbę holenderskiego wydawcy Philipa Gallego (1537–1612) [na podstawie obrazu holenderskiego malarza Maartena van Heemskercka (1495–1574)] „Piramidy Egiptu” z serii „Siedem cudów świata”, co miało duży wpływ na twórczość późniejszych artystów.

W XVII w. opublikowano wiele książek z ilustracjami piramid. Jedną z najbardziej imponujących i popularnych ilustracji jest „Krajobraz piramid w Gizie z kryptą grobową”. Przedstawia dużą grupę piramid egipskich oraz przekrój grobowca ze schodami i pasażem do grobowca. Miedzioryt został wykonany przez młodego florenckiego rzeźbiarza i architekta Giovanniego Battistę Balatriego (1627–1669) i opublikowany w 1647 r. przez włoskiego lekarza i uczonego Giovanniego Nardiego (Ioannis Nardii/ Ioannes Nardius, 1580–1655) w redagowanej przez niego książce *Titi*

10 Należeli do nich Hans Holbein (młodszy, 1525–1571), Urs Graf (1485–1527), Hans Rudolf Manuel Deutsch (1525–1571) i jeden z pierwszych ilustratorów botanicznych i przyrodniczych – David Kandel (1520–1592). Pozyskano z: <https://www.cartahistorica.com/our-catalogue/africa/egypt> (dostęp: 15.01.2021).

11 Pozyskano z: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jan_Sommer,_1591.png#/media/File:Jan_Sommer,_1591.png (dostęp: 15.01.2021).

Lucreti Cari ... De Rerum Natura, Libri Sex. Vna cum Paraphrastica Explanatione et Animad-versionibus Ioannis Nardii (Florentia 1647, tabela I). Egzotyczny miedzioryt „Krajobraz piramid w Gizie z kryptą grobową”, podpisany przez Balatriego, zdobi księgę autorstwa niemieckiego jezuitę Atanazego Kirchera (1602–1680) *Œdipus Aegyptiacus* (Romae 1654)¹². Uważa się za prawdopodobne, że wpływ na Balatriego wywarły rysunki i opisy włoskiego architekta, egiptologa, podróżnika i inżyniera Tita Livia Burattiniego (1617–1681), który w latach 1637–1641 wraz z angielskim matematykiem, astronomem i antykwariuszem Johnem Greavesem (1602–1652) podróżował po Egipcie (Śliwa, 2007, s. 156). Ten rysunek zyskał powszechne uznanie i był wielokrotnie naśladowany¹³.

W 1721 r. austriacki architekt, rzeźbiarz, historyk architektury Johann Bernhard Fischer von Erlach (1656–1723) opublikował książkę *Entwurf einer historischen Architektur* (Wiedeń 1721), ilustrowaną rysunkami autora wygrawerowanymi przez austriackiego grawera Johanna Adama Delsenbacha (1687–1765). Na kilku miedziorytach obserwujemy stożkowe piramidy: „Cudowna piramida egipska w Tebach” (Fischer von Erlach, 1721, livre I, s. 82, pl. XIII), „Dwie wazy” (na tle piramid, obelisków i palm)¹⁴, „Piramidy egipskie” (krajobraz z piramidami w Gizie)¹⁵. Artysta nie mógł uniknąć kształtu stożkowej piramidy. Intrygujące czytelników ryciny były wielokrotnie wykorzystywane i naśladowane w innych publikacjach¹⁶.

Gdyby Čiurlionis nie miał okazji zobaczyć wielu opublikowanych książek z XVI–XVII w. z ilustracjami imponujących egipskich piramid, prawdopodobnie część ilustracji mógłby poznać z dwutomowej książki *Monuments égyptiens Consistant en obelisques, pyramides, chambres sépulcrales*,

12 Giovanni Battista Balatri, „Krajobraz piramid w Gizie z kryptą grobową” (Kircher, 1654, s. 403).

13 Nieznany artysta [według ryciny Giovanniego Battisty Balatriego „Krajobraz piramid w Gizie z kryptą grobową” (tylko bez grobów)], „Piramidy egipskie” (Dapper, 1668, s. 100/101); Coenraed Decker (1650–1685), „Cmentarze i świątynie starożytnego Egiptu” (ryc. Coenraed Decker) na podstawie Giovanniego Battisty Balatriego „Krajobraz piramid w Gizie z kryptą grobową” (Kircher, 1676, s. 10); Coenraed Decker, „Cmentarze starożytnego Egiptu” (Petrucci, 1677, taf. 9, s. 194/195); Coenraed Decker, „Piramidy egipskie” (Melton, 1681, s. 44/45). Po kilku poprawkach wprowadzonych przez Johannesa Kipa (1652/53–1722) miedzioryt Giovanniego Battisty Balatriego „Krajobraz piramid w Gizie z kryptą grobową” (Greenhill, 1705, s. 202/203); Coenraed Decker, „Cmentarze i piramidy” (Monuments, 1791, vol. I, pl. 55).

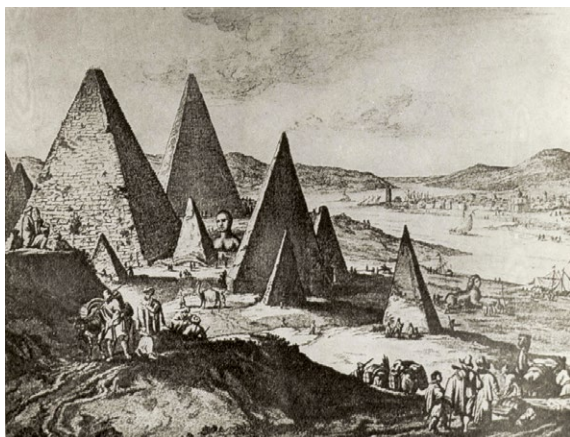
14 T. 3, s. 248, nr 3.

15 T. 1, s. 34, pl. III/IV.

16 Johann Bernhard Fischer von Erlach (artysta), Johann Adam Delsenbach (grawer), „Nagrobek” (Monuments, 1791, vol. 1, pl. 22); Johann Bernhard Fischer von Erlach (artysta), Johann Adam Delsenbach (grawer), „Piramidy egipskie” (Monuments, 1791, vol. 1, pl. 28); Johann Bernhard Fischer von Erlach (artysta), Johann Adam Delsenbach (grawer), Leopold August Friese (1793–1842) (litograf), „Cudowna piramida egipska w Tebach” (Ottenberger, 1824).

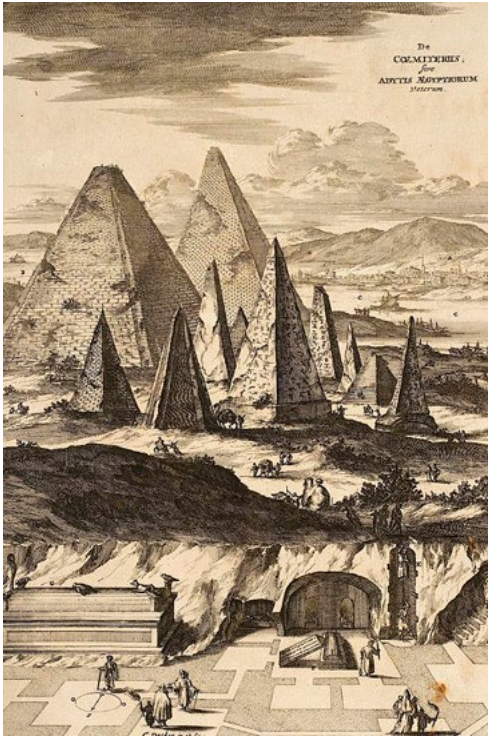

Il. 6. Giovanni Battista Balatri, „Krajobraz piramid w Gizie z kryptą grobową” (Kircher, 1654, vol. III, pl. I, s. 403)

Il. 7. Nieznany artysta, „Egipskie piramidy” (Dapper, 1668, s. 100/101)

statues d'idoles et de prêtres ... (Rome 1791) z 200 płytami (odbitki rysunków 700 obiektów), znajdującej się w bibliotece naukowej Cesarskiej Akademii Sztuk Pięknych (Imperatorskaja Akademijskaja Chudożestv) w Sankt Petersburgu. Pierwszy tom *Monuments égyptiens* został zilustrowany

Il. 8. Coenraed Decker (1650–1685), medzioryt Giovanniego Battisty Balatriego „Krajobraz piramid w Gizie z kryptą grobową” (Kircher, 1676, s. 10)

stożkowymi „piramidami” i spektakularnymi krajobrazami – rzekomych piramid w Gizie¹⁷.

17 października 1908 r. z Sankt Petersburga Čiurlionis pisał do Sofii Kymantaitė: „Byłem w Akademii, nawet oczy bolały” (Čiurlionis, 1960, s. 223; Čiurlionis, 1973, s. 54). Prawdopodobnie Čiurlionis pracował w bibliotece Akademii Sztuk Pięknych, obfitującej w stare, rzadkie, bogato ilustrowane publikacje, które mogłyby dać artyście wiele informacji o starożytnym Egipcie. Podczas wizyty w Leningradzkim Instytucie Malarstwa, Rzeźby i Architektury imienia Ilyi Repina (dawna Cesarska Akademia Sztuki w Sankt Petersburgu) w Bibliotece Naukowej odnalazłam publikację *Monuments égyptiens*, ale pracownicy biblioteki nie mogli potwierdzić, że Čiurlionis tam działał (nie zachowała się karta czytelnika).

17 Gianni Battista Balatri (z poprawkami Coenraeda Deckera), „Krajobraz piramid w Gizie z kryptą grobową” (Monuments, 1791, vol. I, pl. 55); Johann Bernhard Fischer von Erlach (artysta), Johann Adam Delsensbach (grawer), „Nagrobek” (Monuments, 1791, vol. I, pl. 22); Johann Bernhard Fischer von Erlach (artysta), Johann Adam Delsensbach (grawer), „Gizos piramidés” (Monuments, 1791, vol. I, pl. 28); Nieznany artysta, „Wielka piramida” (Monuments, 1791, vol. I, pl. 26).

M.K. Čiurlionis miał okazję pogłębić swoją wiedzę o starożytnym Egipcie, czytając polskie tłumaczenie *Hierosolymitana peregrinatio...* autorstwa księcia Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła (Sierotki) wydane w 1607 r. (i kolejno 1611, 1617, 1628, 1693 i 1745 – dwa wydania, w Krakowie 1836 i w 1847 we Wrocławiu) oraz *Dzieje Herodota* wydane w latach 1861–1862 w Poznaniu. Čiurlionis był w stanie uzyskać dostęp do książek dziewiętnastowiecznych podróżników do Egiptu: Władysława Wężyka (1816–1848) *Podróże po starożytnym świecie: Egipt* (Warszawa 1842), Michała Tyszkiewicza (1826–1897) *Dziennik podróży po Egipcie i Nubii* (Paryż 1863), Ignacego Żagiella (1826–1891) *Historia Egiptu* (Wilno 1879), *Podróż historyczna po Abisynii, Adel, Szoa, Nubii, u źródeł Nilu...* (Wilno 1884) i innych.

Wiadomo, że biblioteka rodzinnego domu Čiurlionisa w Druskienukach zawierała kilka tomów historycznej powieści *Faraon* Bolesława Prusa¹⁸ (Warszawa 1897), którą Čiurlionis oczywiście przeczytał. W literaturze pięknej są pewne nazwiska, które wywarły szczególny wpływ na kształtowanie się światopoglądu Čiurlionisa, są też takie, które bezpośrednio oddziaływały na jego twórczość. Do tych ostatnich zaliczam polskiego romantyka Juliusza Słowackiego (1809–1849) (Čiurlionytė, 1970, s. 201). Utwory Juliusza Słowackiego przyciągały wrażliwą i emocjonalną osobowość Čiurlionisa. Był on zafascynowany twórczością poety, może dlatego, że była to poezja buntownicza, pełna nieposkromionych namiętności, naporu i rozczarowań, świata mistyki. A może najciekawsze były wrażenia poety z podróży po Egipcie (wiersze *Pieśń na Nilu*, *Piramidy*, *Na szczycie piramid*, *Rozmowa z piramidami*, *Hymn*, dramat *Lilla Weneda*, poemat *Ojciec zadżumionych*, dziennik podróży po Egipcie, *Podróż do Ziemi Świętej z Neapolu*)? Niektóre poematy Čiurlionis czytał głośno swoim siostrze i braciom, czasami recytował z pamięci wybrane wiersze (Čiurlionytė, 1970, s. 201–202). Jeden z najlepszych utworów Słowackiego, poemat *Ojciec zadżumionych*, został zainspirowany opowiadaniem włoskiego lekarza Steble w czasie kwarantanny w pobliżu miasta Arisz (El-Arisz, północno-wschodni Egipt, półwysep Synaj), gdy poeta podróżował z Egiptu do Palestyny. Jest to powieść o Arabie, który podczas epidemii dżumy w ciągu trzech miesięcy stracił swoją liczną rodzinę. Wrażenie, jakiego doznał malarz, czytając Słowackiego, mogło być impulsem do namalowania cyklu obrazów „Sonata piramid” („Sonata nr 7”), które można interpretować jako swego rodzaju ilustrację do poematu *Ojciec zadżumionych*. Najważniejszym tematycznym motywem kompozycji w części *Allegro* jest sylwetka Araba w pozycji modlitwy, klęczącego i kłaniającego się Allahowi z prośbą, aby go wysłuchał. Przypuszczam, że prototypem tej postaci jest Arab – główny bohater poematu *Ojciec*

18 Aleksander Głowacki (1847–1912).

zadżumionych – samotny ojciec oplakujący utraconą rodzinę. Ileż strasznych burzliwych nocy spędził on u podnóża piramid.

Il. 9. Mikalojus Konstan-
tinas Čiurlionis, „Sonata nr 7”,
Allegro, 1909

Ojciec zadżumionych

(...)

A niebo, które patrzyło na zgubę
Mego rodzeństwa, moich trojga dzieci:
Tak mi się mgliste zdawało i grube
Ziemi wyziewem i słońca purpurą,
Że nie wiedziałem, czy pacierz doleci
Do Pana Boga, co się zakrył chmurą.

Po córce w pięć dni – o Boże mój! Boże!
Z wieczora huczeć już zaczęło morze
I słońca się krąg pochował ponury,
I niebo czarne zaciągnęły chmury.
Noc przyszła, dotąd w pamięci ohydna,
Ciemna, od gromów czerwoności widna.
Jeszcze dziś czuję i widzę, i słyszę,
Słyszę, jak namiot gęste sieką deszcze,
Jak się rozciąga, jak głucho szeleszczę,

Il. 10. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, „Sonata piramid” („Sonata nr 7”) *Andante*, 1909

Il. 11. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, „Sonata piramid” („Sonata nr 7”) *Sķerco*, 1909

Jak się nade mną w ciemności kołysze
I od piorunów się cały czerwieni,
Podobny grobom szatańskim z płomieni¹⁹.

Na pierwszym planie obrazu „Sonata piramid” *Allegro* widoczne są sylwetki ciemnych, stożkowych piramid i między nimi postaci Araba pogrążonego w modlitwie do Allaha. Za nimi można zobaczyć kontrastowe pejzaże z piramidami burzliwej nocy i słonecznego dnia. Przecinają je po przekątnej wznoszące się schody. Pod terasami schodów, na chmurach, otoczone małymi piramidami powtarzają się sylwetki tych samych modlących się do Allaha postaci, oświetlone promieniami żałoby. Ból utraty bliskich potęguje burzowe nocne niebo, na którym błyskawice łączą chmury ze szczytami piramid. W górnej części obrazu na schodkowych terasach leżą mumie (może to ciała bliskich Araba?), które sięgają daleko do horyzontu i łączą się ze słonecznym tłem nieba. Schody są otoczone grupami klasycznych i stożkowych piramid. Powtarzające i coraz bardziej odległe postacie modlących się Arabów, jak i epidemia dżumy, odchodzą w zapomnienie – życie toczy się dalej. W konsekwencji często słońce stawało się też symbolem nieskończoności.

Śmierć od zarazy? – ach! to śmierć okrutna!
(...)
Ach! ja tak moich widziałem ośmioro!
I co dnia patrząc na tak konające,
Wysiedziałem tu całe trzy miesiące.
Dziś – oto dziewięć wielbłądów podróżnych,
A na nich – patrzaj, osiem juków próżnych,
I nie zostało mi nic – oprócz Boga;
I tam mój cmentarz – a tamtędy droga – ²⁰

W częściach *Allegro* i *Andante* „Sonaty piramid” piramidy mają nimby słoneczne. Wiadomo, że piramidy w Gizie niegdyś były pokryte płytami wapiennymi, a ich wierzchołki zwieńczone pozłacanymi piramidionami²¹. Oświetlone słońcem piramidiony jasno odbijały światło słoneczne, tworząc aureolę (nimb) słoneczną. Możemy wywnioskować, że Čiurlionis był świadomy tego faktu, ponieważ na obrazach *Allegro* i *Andante* widać piramidy ze słonecznymi nimbami.

Część *Andante* „Sonaty piramid” ozdabiają palmy, klasyczne i stożkowe piramidy ze świecącymi się wierzchołkami. Ogólny nastrój obrazu

19 Pozyskano z: <https://literat.ug.edu.pl/ojciec/02.htm> (dostęp: 20.01.2021).

20 Pozyskano z: <https://literat.ug.edu.pl/ojciec/02.htm> (dostęp: 10.02.2021).

21 Piramidion – kamień wieńczący szczyt piramidy i obelisku, który miał kształt piramidy.

Il. 12. Nieznany artysta, „Pylony i obeliski świątyni w Luksorze” (Monuments, 1791, pl. 57)

Il. 13. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, „Twierdza” („Bajka twierdzy”), 1909

jest spokojny i powolny: u podnóża piramid powtarza się sylwetka kłęczącej i kłaniającej się postaci Araba, jakby zanurzonej w podziemnym świecie. W niedokończony części *Skerco* temat trwa dalej, słońce jako prasiła twórcza budzi nowy dzień, zalewając cały obraz – sylwetki orientalnych budowli, stożkowe piramidy, wieże, świątynie, pylony i modlących się muzułmanów. Życie trwa dalej.

Pylony, jako główny akcent, dominują w rysunku (ołówek) Čiurlionisa „Twierdza” („Bajka twierdzy”) i obrazie „Bajka twierdzy” (być może stara nazwa „Brama egipska”). Oprócz ilustracji książkowych Čiurlionis mógł widzieć egipskie pylony na przedmieściach Sankt Petersburga (zbudowane w 1829 r.) przy wjeździe do Carskiego Sioła. Bywając w Petersburgu, Čiurlionis miał okazję poznać historię załamania się Mostu Egipskiego w Sankt Petersburgu w 1905 r. Kiedy 2 lutego przez most maszerował pułk kawalerii grenadierów, łańcuch zerwał się z rezonansu i wszyscy wpadli do lodowatej wody rzeki Fontanka. Most prawdopodobnie został rozebrany w tym samym roku; w miejsce zawalonego zbudowano most drewniany. Starzy mieszkańcy Sankt Petersburga opowiadali, że po zawaleniu się mostu długo dyskutowano o wydarzeniu, które wstrząsnęło wszystkimi, rozmawiano o przyczynach, często odwiedzano ocalałe rzeźby sfinksów, kupowano pocztówki z rycinami czy fotografiami Mostu Egipskiego. Ten imponująco udekorowany most został uwieczniony przez wielu malarzy i fotografów. Być może w latach 1908–1909, będąc w Sankt Petersburgu, Čiurlionis odwiedził ocalałe sfinksy Mostu Egipskiego, a może kupił pocztówkę z jego wizerunkiem? Emocje związane z tematem egipskim znajdują odzwierciedlenie i w notatkach Čiurlionisa do żony: „patrzysz spod brwi, tak poważnie jak królowa sfinksów i piramid (...). Widzisz – jesteś (...) królową piramid, palm, sfinksów i bezkresnych pustyń (Čiurlionis, 1973, s. 270). Jadvyga Čiurlionytė pisała, że później dla brata „Marzenie o podróży do Afryki, Indie zniknęły nieodwracalnie – To są sny młodości” (Čiurlionytė, 1970, s. 307).

Badaczy prac M.K. Čiurlionisa zaskakuje zasada kompozycyjna niektórych obrazów malarza – spojrzenie z góry. Rosyjski krytyk sztuki Mark Etkind (1925–1979) zwrócił uwagę na kompozycyjną cechę obrazów Čiurlionisa: „widok na bezkresne obszary, które otwierają się z wieży lub bardzo wysokiej ściany”. Etkind pisał: „Nie mogę zrozumieć, skąd on [Čiurlionis] mógł wyprowadzić te wrażenia w kraju, który, o ile wiem, z trudem może dostarczyć takie motywy?” (Etkind, 1970, s. 162). Prawdopodobnie Čiurlionis uzyskał impuls do takiego rozwiązania kompozycyjnego z wiersza Słowackiego *Na szczycie piramid*, który przekazuje wrażenie (wręcz szok) poety stojącego w tak niezwykłym miejscu.

Il. 14. Karl Beggrov (1799–1875), „Egipski most w Sankt Peterburgu”, 1825 (Teviashev, 1903, s. 42)

Na szczycie piramid

(...)

Ja na głazie najwyższym... Chciałem zebrać wzrokiem
Cztery ściany spadzistym lecące potokiem
I nie mogłem ogarnąć – bo na to potrzeba
Być słońcem – i na królów groby patrzeć z nieba.

(...)

Inny widok na prawo, inna była scena:
Naprzeciwko Cheopsa stał pomnik Chefrena,
Tak że orzeł po równej krainie błękitu
Mógł płynąć od jednego do drugiego szczytu.

(...)

Ale większy był jeszcze widok z innej strony:
Pustynia – i ogromny krąg słońca czerwony
Chylił się do zachodu...

I większy był jeszcze
Widok – w myślach – na wieki, lecące jak deszcze
Po granitowych ścianach; na pożarów łuny,
Na ogromnych wypadków bijące pioruny...²²

22 Pozyskano z: https://pl.wikisource.org/wiki/Na_szczycie_piramid (dostęp: 20.02.2021).

Il. 15. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, „Oltarz”, 1909

Widok z góry jako zasada kompozycyjna zastosowany został także w rysunku *Oltarz* (ołówek, 1909) oraz w obrazie *Oltarz*. Aby uzyskać symboliczny obraz ołtarza, Čiurlionis wybrał piramidę Snefru w Meidum, która została zbudowana jako siedmiostopniowa, a później podwyższona do ośmiu stopni; obecnie widoczne są tylko trzy z nich. Na obrazie *Oltarz* cztery górne stopnie piramidy są malowane z lotu ptaka. Pisarz, dziennikarz i podróżnik Matas Šalčius (1890–1940) podczas podróży do Egiptu (1929–1930) zauważył, że piramida Snefru jest „podobna do starożytnego ołtarza na obrazach Čiurlionisa” (Šalčius, 1935–1936, s. 92).

Obraz M.K. Čiurlionisa „Powitanie słońca” też nawiązuje do tematu starożytnego Egiptu. Głównym motywem obrazu są ludzie, zwierzęta i ptaki idące w stronę wschodzącego słońca. Trudno nie zauważyć tu podobieństwa do hymnu napisanego najprawdopodobniej przez faraona Echnatona (XIV w. p.n.e.) do boga słońca Atona.

Il. 16. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, „Powitanie słońca”, 1909

Wielki hymn do Atona

Twoje świtanie jest piękne na horyzoncie niebios,
O żyjący Atonie, Początku życia!
Kiedy podnosisz się na wschodnim horyzoncie nieba,
Napelniasz każdy kraj Twoim pięknem;
Gdyż Ty jesteś piękny, wielki, błyszczący, wysoko ponad ziemią;
Twoje promienie, one otaczają lądy, wszystko co uczyniłeś. (...) ²³

M.K. Čiurlionis nie mógł znać tego tekstu, ale trudno powstrzymać się od zacytowania komentarza litewskiej egiptolożki Marii Rudzinskaitė-Arcimavičienė (1885–1841) do hymnu faraona Echnatona, który brzmi w taki sposób, jakby był eksplikacją obrazu Čiurlionisa „Powitanie słońca”: „Wszystko tu pięknie zbiega się w miłości, i ludzie, i zwierzęta, i ptaki, pozdrawiając wschodzące słońce, kłaniają się twórcy, który daje radość życia” (Rudzinskaitė-Arcimavičienė, 1937, s. 20).

23 Pozyskano z: https://www.kul.pl/wielki-hymn-do-atona,art_38987.html (dostęp: 20.01.2021).

Starożytny Egipt jako zagadkowy, fantastyczny kraj wabił Čiurlionisa przez całe życie. Nie mogąc się udać do Egiptu, tworzył jego obraz w swojej wyobraźni i każdy impuls, każde doznane wrażenie tylko przyspieszały krystalizację twórczych idei. Ile takich wrażeń i impulsów było w życiu malarza, trudno odpowiedzieć. Nic dziwnego, że wspaniałe i tajemnicze pomniki stworzone przez cywilizację starożytnego Egiptu fascynują i oszałamiają wyobraźnię podróżników i artystów, a twórczość M.K. Čiurlionisa, pozostająca pod wpływem starożytnego Egiptu, można traktować jako sugestywny wyraz fuzji kultur Zachodu i Wschodu.

BIBLIOGRAFIA

- Čiurlionis, M.K. (1960). *Apie muziką ir dailę. Laiškai, užrašai ir straipsniai* (oprac. V. Čiurlionytė-Karužienė). Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Čiurlionis, M.K. (1973). *Laiškai Sofijai*. Vilnius: Vaga.
- Čiurlionytė, J. (1970). *Atsiminimai apie M. K. Čiurlionį*. Vilnius: Vaga.
- Dapper, O. (1668). *Description de l'Afrique...* Amsterdam: Boom & van Someren.
- Didysis Atono himnas. (1923). *Vairas*, nr 11, 6–7.
- Etkind, M. (1970). *Mir kak bolshaja simfonija*. Leningrad: Iskusstvo.
- Fischer von Erlach, J.B. (1721). *Entwurff einer historischen Architektur...* Wien [b.w.].
- Gnedich, P. (1897). *Istorija iskusstv...* T. I. Sankt Peterburg: A.F. Marks.
- Greenhill, T. (1705). *Nekrokēdeia or The Art of Embalming...* London: By the author.
- Kircher, A. (1654). *Œdipus Aegyptiacus...* Vol. III. Romae: V. Mascardi.
- [Kircher, A.] (1676). *Athanasii Kircheri è Societ. Jesu, Sphinx mystagoga, sive Diatribe hieroglyphica, qua mumia, ex memphiticis pyramidum adytis eruta...* Amstelodam: Ex officina Janssonio-Waesbergiana.
- Landsbergis, V. (1965). *Pavasario sonata*. Vilnius: Vaga.
- Landsbergis, V. (1971). Užmirštas Čiurlionio straipsnis. *Pergalė*, nr 3, 137–138.
- [Lukrecjusz] (1647). *Titi Lucretii Cari De Rerum Natvra, Libri Sex. Vna cum Paraphrastica Explanatione et Animad-ersionibus D. Ioannis Nardii*. Florentiae: Massae.
- Melton, E. (1681). *Engelsch Edelmans, Zeldzaame en Gedenkwaardige Zee- en Landreizen; Door Egypten, West-Indien, Perzien, Turkyen...* Amsterdam: Jan Verjager.
- [Monuments] (1791). *Monuments égyptiens consistant en obélisques, pyramides, chambres sépulcrales, statues d'idoles et de prêtres, en momies, en grand nombre de divinités de cette nation, en bas-reliefs, en sacrifices, en animaux...* Rome: Chez Bouchard et Gravier libraires.

- Münster, S. (1628/2007). *Cosmographia...* Band II (Basel: Henricpetri; facsimile – 2007 by Edition Offizin in der Akzente Versandbuchhandlung GmbH, Lahnstein).
- Ottenberger, J. (1824). *Die ägyptischen Alterthümer*. Prag: Sommer.
- Petrucchi, G. (1677). *Prodomo Apologetico alli Studi Chircheriani...* Amsterdam: Janssonius-Waesberghe.
- Rudzinskaitė-Arcimavičienė, M. (1937). Saulės kultas. *Mokslas dienos*, nr 1, 18–22.
- Śliwa, J. (2007). Giovanni Nardi (1580–1655) and his studies on Ancient Egypt. *Études et travaux (Centre d'archéologie méditerranéenne de l'Académie polonaise des sciences)*, XXI, 151–160.
- Šalčius, M. (1935–1936). *Svečiuose pas 40 tautų* (t. 2: *Per arabų kraštus*). Kaunas: Vaga.
- Teviashev, E.H. (1903). *Opisanije neskolkih graviur i litografij*. Sankt Peterburg.
- [Thevet, A.] (1554). *Cosmographie de Levant, par...* Lyon: Ian de Tournes.

Aldona Snitkuvienė – badaczka historii zbiorów muzealnych; stopień doktora uzyskała na Uniwersytecie Warszawskim w 1999 r. Zatrudniona w Narodowym Muzeum Sztuk Pięknych im. M.K. Čiurlionisa w Kaunas (Kownie).

